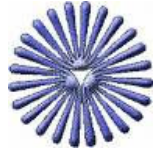

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

(واحد ساری)

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه: زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

آیین شهریاری

در هفت‌پیکر و اسکندرنامه‌ی

نظامی گنجوی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حسین فامیلیان سورکی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر مهدی خادمی کولایی

نگارش:

محمداسماعیل بابازاده خوشرودی

شهریور ۱۳۸۹

تقدیم به:

پدر و مادر بزرگوارم،

به پاس همه‌ی محبت‌ها و فداکاری‌هایشان.

همسر عزیزم،

هدیه‌ی خداوندی که بی‌وجودش زندگی

بی‌معناست.

میوه‌های شیرین زندگی:

زهرا و زینب.

سپاس گزاری:

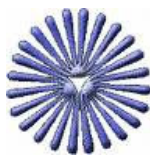
خداوند را شکر می‌گوییم؛ چون مرا در مسیر آموختن علم قرار داد و یاری نمود. هم از او طلب دارم که مرا مصداق آیه‌ی « وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا »^۱ قرار دهد.

بر خود لازم می‌دانم از همه‌ی کسانی که در تهیه‌ی این اثر مرا یاری نمودند با کمال احترام قدردانی نمایم.

با تشکر از جناب آقای دکتر حسین فامیلیان که در تهیه‌ی این پایان‌نامه از آغاز تا پایان با دلسوزی این جانب را راهنمایی نمودند و جناب آقای دکتر مهدی خادمی که با ارشادات کارساز بر غنای علمی این اثر افزودند.

از جناب آقای دکتر حسین نازک‌تبار که با وجود مشغله‌ی فراوان یاری‌ام نمودند نهایت سپاس و قدردانی را دارم.

از همسرم که در تهیه‌ی این اثر زحمات زیادی را متقبل شدند و با فداکاری در مراحل تحصیل همراه من بودند، بسیار سپاسگزارم.

Payame Noor University

Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of M.Sc

In Sari

Faculty: Literature & Humanism Sciences

Department: Persian Language & Literature

Title:

***Monarchy Ceremonies in
Haft paykar & Eskandarnamey
of Nezami Gangavi***

Supervisor:

Professor Hossain Familian Soraki

Advisor:

Professor Mahdi Khademi Kulaei

By:

Mohammad Esmaeil Babazadeh Khoshrodi

Sharivar 1389

Abstract

Kings used to benefit from governing customs to administer countries. As we know, literature is one of the important resources which reserves lots of customs and political, social and cultural thoughts of a nation. Therefore, it is necessary to appropriately search for and enquire about literature in order to discover governing customs.

This enquiry familiarizes us with the history of this country, country administration style and kings' responsibilities like monotheism, wisdom, observing justice and fairness, warfare, holding celebrations and obeying court customs like ascending the throne, turn taking, loading etc. using these data and experiences can solve lots of present problems.

Nezami Ganjeyee's Haft Peikar and Skandar Name are some of these resources that author tries to contribute to the recognition and development of the optimum goals of modern politics through the study of the kingdom responsibilities and customs in these two literary works and extracting them. Hence, we have attracted those lines containing these responsibilities and customs and have arranged them in six chapters along with collected discussions and materials.

Chapter One: research outline

Chapter Two: a description of Nezami Ganjeyee's life and works

Chapter Three: King

Chapter Four: Nezami's mythical kings

Chapter Five: Kingdom customs from Nezami's viewpoint

Chapter Six: Conclusion

چکیده

پادشاهان برای اداره‌ی کشور از آداب و رسوم مملکت‌داری سود می‌جستند. همان‌طور که می‌دانیم یکی از منابع مهمی که بسیاری از آداب و رسوم و تفکرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک ملت را در خود ذخیره می‌کند، ادبیات می‌باشد. بنابراین برای کشف آداب و رسوم مملکت‌داری لازم است جستجو و تفحصی شایسته در ادبیات صورت گیرد.

این جستجو ما را با تاریخ گذشته‌ی این سرزمین، شیوه‌ی اداره‌کردن مملکت و وظایف شهریان همچون یکتا پرستی، خردورزی، رعایت عدالت و انصاف، جنگاوری، برپایی جشن‌ها و رعایت آداب و رسوم درباری همانند برتخت نشستن، نوبت زدن، باردادن و مواردی دیگر آشنا می‌سازد. استفاده از این داده‌ها و تجربیات می‌تواند بسیاری از مشکلات مشابه جامعه را حل نماید.

هفت پیکرواسکندرنامه‌ی نظامی گنجه‌ای یکی از این منابع می‌باشد که نگارنده در این تحقیق بر آن است تا با بررسی وظایف و آیین‌های شهریاری در این دو منظومه‌ی ادبی و استخراج آن‌ها، کمکی به شناخت و همچنین پیشبرد اهداف بهینه‌ی سیاست‌مدان نموده باشد. از این رو ابیاتی را که در بردارنده‌ی این وظایف و آداب و رسوم بوده، استخراج نموده و همراه با مباحث و مطالب گردآوری شده در شش فصل به ترتیب زیر تنظیم و تدوین نموده است.

فصل اول: کلیات تحقیق

فصل دوم: شرح احوال و آثار نظامی گنجه‌ای

فصل سوم: شهریار

فصل چهارم: پادشاهان اسطوره‌ای نظامی

فصل پنجم: آیین‌های شهریاری از دیدگاه نظامی

فصل ششم: نتیجه‌گیری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اوّل: کلیّات تحقیق
۲	۱-۱ مقدمه
۳	۲-۱ بیان مسئله
۴	۳-۱ سابقه و ضرورت تحقیق
۴	۴-۱ اهداف تحقیق
۴	۵-۱ سؤالات تحقیق
۴	۶-۱ فرضیه‌ها
۵	۷-۱ نوع تحقیق و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
	فصل دوم: شرح احوال و آثار نظامی گنجه ای
۷	۱-۲ زندگی نظامی
۷	۲-۲ شخصیت و اعتقادات نظامی
۸	۳-۲ جایگاه نظامی در ادب فارسی
۱۰	۴-۲ تقابل فردوسی و نظامی
۱۲	۵-۲ آثار نظامی
۱۲	۱-۵-۲ مخزن الاسرار
۱۲	۲-۵-۲ خسرو و شیرین
۱۳	۳-۵-۲ لیلی و مجنون
۱۳	۴-۵-۲ هفت پیکر
۱۵	۵-۵-۲ اسکندرنامه
	فصل سوم: شهریار
۲۰	۱-۳ شاه و پادشاهی در فرهنگ ایرانی
۲۵	۲-۳ فرّه‌ی ایزدی

صفحه	عنوان
۲۹	۳-۳ ارتباط نظامی با پادشاهان
۳۱	۴-۳ شاهان هم عصر نظامی
۳۱	۵-۳ اوضاع عصر نظامی
	فصل چهارم: پادشاهان اسطوره‌ای نظامی
۳۶	۱-۴ بهرام گور و علل گزینش او
۴۳	۲-۴ اسکندر و علل گزینش او
۵۱	۳-۴ ذی‌القرنین
۵۲	۴-۴ افسانه و واقعیت
۵۴	۵-۴ برداشت مختصر از فصل چهارم
	فصل پنجم: آیین شهریاری از دیدگاه نظامی
۵۸	وظایف شاهان از دیدگاه نظامی
۵۹	۱-۵ خداپرستی
۶۱	۱-۱-۵ خداجویی و شکر نعمت پادشاهی
۶۳	۲-۱-۵ دعوت به یکتاپرستی و دینداری
۶۶	۳-۱-۵ موبدان (پیشوایان دینی)
۶۹	۲-۵ خردورزی، توجه به علم و فرهنگ
۷۳	۳-۵ عدل و داد و پرهیز از بیدادگری
۸۰	۴-۵ رعیت‌نوازی و مردم‌داری
۸۴	۵-۵ برگزیدن وزیر و مشاور از میان دانایان
۹۰	۶-۵ شکار و هنرهای رزمی
۹۸	۷-۵ شجاعت و جنگاوری

صفحه	عنوان
۱۰۳	۸-۵ تدبیر در جنگ، آراستن لشکر، ابزار جنگی
۱۰۴	۱-۸-۵ لشکر بهرام و تدابیر او در جنگ
۱۰۷	۲-۸-۵ جنگ‌های اسکندر علیه ایران
۱۰۸	۳-۸-۵ لشکر اسکندر و تدابیر او در جنگ
۱۱۱	۴-۸-۵ ارکان سپاه اسکندر
۱۱۵	۵-۸-۵ ابزار و آلات جنگی
۱۲۰	۹-۵ عمران و آبادی مملکت
۱۲۲	۱-۹-۵ شهرسازی
۱۲۳	۲-۹-۵ توجه به پیشرفت و رونق اقتصادی
۱۲۶	۱۰-۵ مقام زن و دیدگاه نظامی
۱۲۹	۱-۱۰-۵ در محضر هفت شاهدخت
۱۳۲	۲-۱۰-۵ آیین زناشویی
۱۳۷	۱۱-۵ تربیت شاهزادگان
۱۳۹	۱۲-۵ طالع‌بینی و دیدگاه نظامی
۱۴۱	۱-۱۲-۵ طالع ولادت
۱۴۳	۲-۱۲-۵ طالع‌بینی در بناکردن خانه
۱۴۴	۳-۱۲-۵ طالع بر تخت نشستن
۱۴۴	۴-۱۲-۵ فال‌گیری
۱۴۶	۵-۱۲-۵ اعتقاد به چشم‌زخم، سحر و افسون
۱۴۷	۱۳-۵ آیین نامه‌نگاری
۱۴۹	۱-۱۳-۵ نامه ی پادشاه ایران به بهرام
۱۵۰	۲-۱۳-۵ نامه ی دارا به اسکندر
۱۵۱	۳-۱۳-۱۵ نامه ی فرمانبرداری
۱۵۱	۴-۱۳-۱۵ فتح‌نامه
۱۵۲	۵-۱۳-۱۵ خردنامه

صفحه	عنوان
۱۵۲	۱۴-۵ رسولان و فرستادگان
۱۵۵	۱۵-۵ آیین‌ها و آداب درباری
۱۵۶	۱-۱۵-۵ تاج‌گذاری
۱۵۶	۲-۱۵-۵ نوبت زدن
۱۵۷	۳-۱۵-۵ تبریک گفتن و نثار کردن به شاه نو
۱۵۸	۴-۱۵-۵ تخت شاهی
۱۵۸	۵-۱۵-۵ خطبه‌خوانی
۱۶۰	۶-۱۵-۵ بار خاص و بار عام
۱۶۲	۷-۱۵-۵ زمین‌بوس
۱۶۲	۸-۱۵-۵ آداب سخن گفتن با شاه
۱۶۴	۹-۱۵-۵ گنج‌بخشی و هدیه گرفتن
۱۶۶	۱۰-۱۵-۵ بزم‌ها و مهمانی‌های دربار
۱۶۹	۱۱-۱۵-۵ آداب صرف غذا
۱۷۱	۱۶-۵ برپایی جشن‌های ملی
	فصل ششم: نتیجه‌گیری
۱۷۴	نتیجه‌گیری
۱۷۷	فهرست منابع و مآخذ

فصل اوّل

كَلِمَاتٌ تَحْقِيقٌ

۱-۱ مقدمه

نظامی ز گنجینه بگشای بند   گرفتاری گنجه تا چند چند
برون آر اگر صیدی افکنده‌ای   روان کن اگر گنجی آکنده‌ای
چنین گنج اگر بخت روزی نمود   سزاوار گیتی فروزی نمود

حاصل تصویرسازی و خیال‌پردازی شاعران در ادبیات، ساختن دنیایی سراسر نور و رنگ، برای زیباتر کردن جوامع انسانی است. ادبیات از شرایط اجتماعی حاکم رنگ می‌پذیرد. آثار ادبی همانند آثار هنری دیگر، تصویر محیطی هستند که در آن خلق می‌شوند و تعهد شاعر و نویسنده هر اندازه بیشتر باشد، بازتاب شرایط محیطی در آن گسترده‌تر خواهد بود.

تأثیر متقابل ادبیات و جامعه در هر دوره‌ای از تاریخ، ادبیات را همانند آینه‌ای می‌سازد که اوضاع و احوال اجتماعی را می‌شود در آن به نظاره نشست. این تصویرسازی، ادبیات را به منبعی غنی و سرشار از تصاویر و آگاهی‌های ارزنده برای بررسی‌های جامعه‌شناختی بدل می‌کند. ادبیات اطلاعاتی را در حافظه‌ی خود به ثبت می‌رساند که از عهده‌ی تاریخ‌نگاران ساخته نیست.

بنابراین آثار ادبی می‌تواند بستر خوبی برای مطالعه‌ی اوضاع و شرایط اجتماعی دوره‌های مختلف تاریخ باشد که از طریق آن آداب و رسوم رایج در گذشته، دلایل پیشرفت و عقب ماندگی کشورها، کنش‌های متقابل جوامع با یکدیگر، علل ضعف و فروپاشی حکومت‌ها، وظایف و آیین‌های شهریاری و موضوعاتی از این قبیل را در آن جستجو نمود.

این اطلاعات می‌تواند گنجینه‌ای ارزشمند از تجربیات گذشتگان برای نسل حاضر باشد. به دلیل اهمیت این موضوع، نگارنده بر آن شد تا با تحقیقی جامع در دو منظومه‌ی هفت‌پیکر و اسکندرنامه‌ی شاعر گنجه، حکیم نظامی، مجموعه‌ی دستورالعمل‌های کاربردی و اخلاقی، آیین‌ها و آداب و رسوم مملکت‌داری و درباری، وظایف و تدابیر سیاسی و اجتماعی پادشاهان به ویژه بهرام گور و اسکندر را که از زبان نظامی برای حکمرانان در قالب داستان‌هایی بیان شده است، استخراج نماید.

پژوهش حاضر به این مهم پرداخته است. باشد که رهنمودهای این شاعر حکیم را همه‌ی فرمانروایان گیتی به گوش جان بشنوند و سرلوحه‌ی کارهای خود قرار دهند. به یقین معاصران با استفاده از تجربیات گذشتگان می‌توانند در تنگناهای ناگزیر، تصمیم‌های درستی را اتخاذ نمایند.

با توجه به نبودن موضوع در حوزه‌ی ادبیات کلاسیک و کمبود منابع در این زمینه، علی‌رغم سعی فراوان، تنها به تعداد اندکی از متون که می‌توانست در این زمینه کمک نماید دست یافتیم. همین امر سبب شد که مطالعه‌ی منابع مشابه و نزدیک به موضوع تحقیق، کار تحقیق را به درازا بکشاند. البته نوآموزی و کم‌تجربه بودن نگارنده نیز مزید بر علت شد.

در پی تلاشی بیش از یک سال که منجر به جمع‌آوری منابع و مطالعه‌ی آنها و همچنین تجزیه و تحلیل داده‌ها و ارائه‌ی پایان‌نامه شد، از راهنمایی‌های استاد فرزانه جناب آقای دکتر فامیلیان که نفس ایشان برای این‌جانب حکم «دم مسیحایی» را داشت و همچنین از اشارات دقیق جناب آقای دکتر خادمی بهره‌ها بردم. امیدوارم سایه‌ی هر دو عزیز بر سر دانش‌پژوهان جاویدان بماند.

«نام این خضر جاودانی باد حکم آن آب زندگانی باد»

با توجه به این‌که نظامی در اقبال‌نامه با آفرینش افسانه‌های شگفت‌انگیز و با یک سفر خیالی، اسکندر را گزارشگر شهر اوتاد می‌کند، نشان آیین‌های رایج شهریاری چون هفت‌پیکر و شرفنامه در آن کمتر به چشم می‌آید؛ به همین سبب نقش کم‌رنگ‌تری در پایان‌نامه دارد.

در متن پایان‌نامه برای شناسایی ابیات، به دلیل مشابهت شناسنامه‌ای شرفنامه و اقبال‌نامه، حرف «الف» برای شرفنامه و حرف «ب» برای اقبال‌نامه در کنار سال انتشار آنها آمده است.

۱-۲ بیان مسأله

آثار حکیم نظامی گنجه‌ای در حکم دایرة‌المعارفی از علوم و اطلاعات مختلفی همانند اصطلاحات علمی، لغات، بسیاری از افکار فلاسفه، اصول و مبانی مملکت‌داری و آداب و رسوم عصر ایشان می‌باشد. جامعه‌ی امروزی برای برون رفت از تنگناها، ناگزیر باید از تجربیات گذشتگان کمک بگیرد

تا از هدر رفتن وقت و منابع انسانی و مالی جلوگیری نماید و همچنین سریع تر، مطمئن تر و با بازدهی بیشتر به اهداف مشابه دست یابد.

نگارنده با توجه به اهمیت این مسئله یکی از ابعاد اندیشه و گفتار نظامی را که در مورد وظایف و آداب مملکت‌داری حاکمان می‌باشد به منظور آشنایی دقیق‌تر دولت‌مردان با وظایف خود و بهره‌مندی آن‌ها در سطح عملی با عنوان «آیین شهریاری در هفت‌پیکر و اسکندرنامه» به عنوان موضوع تحقیق خود برگزیده است.

۱-۳ سابقه و ضرورت تحقیق

ساختار و عنوان تحقیق جدید است. ضمن تبعی که پژوهشگر در این حیطه از منابع موثق و کتاب‌شناسی نظامی گنجوی به عمل آورده، موضوعی با این عنوان در تحقیقات پایان‌نامه‌ای و پژوهشی دیده نشده است. بنابراین تازگی و اهمیت موضوع، انجام تحقیق را ضروری می‌کند.

۱-۴ اهداف تحقیق

هدف‌های این تحقیق برشمردن و تشریح آیین‌های شهریاری، وظایف حاکمان در قبال مردم و جامعه و ترسیم ساختار یک سیستم حاکم پاسخگو از نظرگاه شاعر به همراه امیدواری بر اثربخشی توصیه‌های حکومتی در دنیای معاصر می‌باشد.

۱-۵ سوالات تحقیق

۱. دلایل گزینش بهرام گور و اسکندر از سوی نظامی چه بوده است؟
۲. آیا نظامی از نحوه‌ی مملکت‌داری حاکمان زمان رضایت ندارد؟
۳. وظایف و آیین شهریاری از دیدگاه نظامی کدامند؟
۴. آیا هدف نظامی از توجه به آیین شهریاری رسیدن به آرمان شهر و شهریار آرمانی می‌باشد؟

۱-۶ فرضیه‌ها

۱. به نظر می‌رسد هدف نظامی از گزینش بهرام گور و اسکندر، نصیحت‌آموزی حاکمان باشد.

۲. او خواسته که حاکمان ضعیف را به مسئول و پاسخگو بودن سیستم حاکم متوجه سازد.
۳. به نظر می‌رسد نظامی توجه به وظایفی چون یکتا پرستی، عدالت ورزی، رعیت نوازی، رونق اقتصادی، جنگاوری و آیین های درباری و جشن های ملی را برای شهریان ضروری می‌داند.
۴. به نظر می‌رسد شاعر با پرورش حاکم حکیم به دنبال ساختن مدینه‌ی فاضله برای انسان‌ها می‌باشد.

۱-۷ نوع تحقیق و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

این یک تحقیق نظری و توصیفی می‌باشد. با تکیه بر اطلاعات به دست آمده از متن ویژگی‌ها، آداب و رسوم و وظایف اصلی و فرعی شهریان در قبال جامعه تفکیک و طبقه‌بندی شد، سپس با استفاده از مطالب مربوط به هر موضوع و استفاده از شاهد مثال های شعری از دو منظومه‌ی هفت پیکر و اسکندر نامه، نقد و تحلیل گردید.

فصل دوّم

شرح احوال و آثار

نظامی گنجہای

۲-۱ زندگی نظامی

«حکیم جمال‌الدین ابومحمد الیاس بن یوسف نظامی گنجه‌یی (گنجوی) از استادان بزرگ سخن و از ارکان شعر فارسی است. مولود او را همهء تذکره‌نویسان گنجه دانسته‌اند» (صفا، ۱۳۷۳: ۳۱۵). پدرش یوسف نام داشت و مادرش دختر یکی از سران کُرد بوده است. تاریخ تولد او به اختلاف ثبت شده است، اما بر سنگ قبر وی تاریخ ۵۳۵ ه.ق. به چشم می‌خورد. به همین ترتیب در تاریخ وفات او نیز اختلاف نظر بسیار است، اما بر سنگ قبر او ۵۹۹ ه.ق. حک شده است.

آرامگاه نظامی در شهر گنجه می‌باشد که زیارتگاه دوستداران شعر و ادب فارسی است:

وزین حال اگر نیز گردان شوم   زیارتگه نیک‌مردان شوم

(نظامی، ۱۳۸۱-الف: ۴۳)

نظامی سه همسر اختیار کرد که هر سه پیش از او درگذشتند. همسر اوّل او کنیزکی قبیچاقی به نام آفاق بوده است. از وی تنها فرزند نظامی که محمد نام داشت، بر جای ماند.

۲-۲ شخصیت و اعتقادات نظامی

«گرایش نظامی به زندگی همراه با زهد، که از همان دوران جوانی آغاز شده، از او چهره‌ای محبوب در نظر خاص و عام ساخته است. به تصریح خود شاعر وی در طول چهل سال، پنجاه مرتبه به چله‌نشینی دست زده و مهم‌ترین دغدغه‌ی فکری او پیش از چهل سالگی تهذیب نفس و مجاهدت مداوم بوده است» (میرهاشمی، ۱۳۷۸: ۲۳۱).

نظامی با اندیشه‌های اهل تصوف و اهل دل مأنوس بوده و عارفی بود که به اخلاق توجّه فراوان داشته است و این توجّه را وام‌دار تعالیم قرآنی، سیره‌ی نبوی به همراه دانش فراوان و آگاهی از نظریات فلسفی و کلامی زمان خود می‌باشد.

نظامی علاوه بر آن‌که نزد دانشمندان زمانه‌ی خویش کسب علم نمود، از مردم جامعه‌ی زمان خودش نیز نکته‌های فراوانی را آموخت و تجربه کرد. شرح زندگی او در تاریخ او را زاهدی

خلوت‌نشین می‌نمایاند، اما با کمی دقت در آثارش به این موضوع پی می‌بریم که او برخلاف تصوّرات برخی، با مردم معاشرت داشته و در تعامل با آنها بوده است.

«نظامی سنی بود اما تنگ‌نظر نبود. عارف بود ولی تندرو نبود. در ستایش شراب می‌سرود، اما می‌گفت هرگز لب به شراب نزده است. مانند بسیاری از سرایندگان عارف زمان خود، در زمینه‌ی- نسبی بودن همه‌ی دین‌ها، رندانه تا مرز کفرگویی پیش می‌رفت. بی‌گمان اسلام را برتر از دین‌های- دیگر می‌دانست، اما آیا در چشم او یک زرتشتی پایبند به مذهب خود، برتر از مسلمان ریاکار نبود؟ دست‌کم این چیزی است که در آغاز داستان خسرو و شیرین می‌گوید:

جهان زاتش پرستی شد چنان گرم   که بادا زین مسلمانی ترا شرم
مسلمانیم ما، او گبر نام است   گر این گبری، مسلمانی کدام است؟..

در حالی که سرایندگان دوران‌ش، پشت درِ کاخ شاهان سر و دست می‌شکستند تا به ستایش آنان بنشینند و صله بگیرند. نظامی که از ارزش والای سروده‌اش، نیک آگاه بود، تنها به فرستادن- سروده‌هایش نزد بزرگان بسنده می‌کرد و به چاپلوسی دربار تن نمی‌داد» (بری، ۱۳۸۵: ۳۰-۲۹).

۲-۳ جایگاه نظامی در ادب فارسی

مقام والای او در عرصه‌ی ادبیات غنایی، این شاعر بزرگ و نابغه‌ی پرهیزگار را شخصیتی بی‌نظیر به عالم شعر و ادب معرفی نموده است؛ به نحوی که پس از او شاعران و نویسندگان فراوانی به میزان توانایی خود از او تقلید نموده‌اند. اینان با تقلید از نظامی به شهرت و آوازه‌ایی نایل آمده‌اند.

بی‌شک، بدون تأملی شگرف و دقیق در منظومه‌های بی‌نظیر و شگفتش نمی‌توان به گنه ذات او دست یافت و نسبت به او شناختی حاصل نمود. نظامی بزرگ‌ترین شاعر بزمی ادبیات فارسی است. او در سرودن لحظه‌های شادکامی با انتخاب واژگان مناسب و لطیف و گفتار دلنشین، سرآمد دیگران است. نظامی هرگز نتوانسته است حتی در سرودن حماسه هم، خود را از بند مضامین غنایی جدا سازد. او به راستی حق‌گذار اشعار غنایی است. کسی را یارای روبرویی با فن بزم‌سرایی او نیست.

«اگر چه داستان‌سرایی پیش از نظامی در شعر فارسی معمول بوده است، لیکن نظامی در این فن چنان مهارت به کار برده و به نحوی از عهده‌ی صحنه‌سازی‌ها و تنسيق مطالب داستان‌های خود برآمده و آن‌قدر در ذکر مطالب ساده‌ی داستانی، ریزه‌کاری و بیان تشبیهات و استعارات و مضامین متنوع تازه کرده که قلم نسیان بر آثار پیشینیان کشیده و بعد از او تا چند قرن روش وی در داستان‌سرایی مورد تقلید بوده است» (صفا، ۱۳۸۵: ۴۰).

نظامی خیال‌پرداز چیره‌دستی است. آن‌چنان ظریف در خیال خود مناظر، اشخاص، طبیعت و دیگر عناصر داستان را با استفاده از تشبیهات بدیع و استعاره‌های مطبوع به تصویر می‌کشد که خواننده وقتی آثار او را می‌گشاید، تابلویی بی‌نظیر از یک استاد نقاش را می‌نگرد، گویی آن را نمی‌خواند بلکه می‌بیند و لمس می‌کند. این ویژگی در بین آثار نظامی بیشتر در هفت‌پیکر مشهود است. این همان هنری است که او را بی‌همتا و جاودان کرده است. مقلدان آثارش گویا از این هنر ذاتی او غافل بوده‌اند یا شاید می‌دانستند و برای ماندگاری خود، ظاهرپرست شده‌اند و به او تمسک جسته‌اند.

«به نظر نظامی شعر باید دیریاب و بلند و دیرپسند و دشوار دوست باشد، هر چه در بادی امر به ذهن می‌رسد نباید بر روی کاغذ بیاید» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۹۱).

سحر بیان نظامی بر کسی پوشیده نیست. او برای سرودن از هیچ هنری غافل نمی‌ماند. این خصوصیت که او قبل از ادای معنی و بحث و استدلال به زیبایی کلام خود می‌اندیشد، کار را بر نوآموزانی چون من مشکل‌تر می‌سازد. پیمودن این راه بدون تتبع در آثار و منابع بزرگان ادب فارسی و همچنین تأثیر گرفتن از رهنمودهای استادان دانشمند خودم امکان‌پذیر نبود.

نظامی می‌داند که انسان از پند و نصیحت گریزان است، موعظه‌های او را بر نمی‌تابد و تحمل شنیدن و پذیرفتن آن را ندارد؛ به همین خاطر او پندهای خود را برای اصلاح اوضاع بد و روشنگری حاکمان و مردم مملکت، به زیور طبع والا و هنر بی‌نظیرش می‌آراید، آن‌چنان که خود می‌خواهد داروی تلخ نصایح را به شعر چون قندش می‌آمیزد و در کام بیمار ناآگاهش می‌ریزد. در این راه او از هیچ هنری برای خوراندن این داروی تلخ غافل نمی‌ماند. او افسانه و واقعیت را آن‌چنان لطیف و